

CZERWIEC '76

KROK KU WOLNOŚCI

MATERIAŁY DLA NAUCZYCIELA

**SCENARIUSZE LEKCJI
TEMATY ESEJÓW
BIBLIOGRAFIA**

WARSZAWA 2002

CZERWIEC '76

– KROK KU WOLNOŚCI

MATERIAŁY DLA NAUCZYCIELA

WARSZAWA 2002

Kalendarium, biogramy, wybór materiałów, opracowanie: Sławomir Stępień
Scenariusze lekcji i epilog: Wiesława Młynarczyk
Wprowadzenie i konsultacja merytoryczna: prof. Jerzy Eisler
Konsultacja dydaktyczna: Leszek Rysak
Redakcja: Anna Piekarska, Małgorzata Strasz
Korekta: Hanna Śmierzyńska
Projekt graficzny: Krzysztof Findziński
Redakcja techniczna: Andrzej Broniak

Skład: SEMAFIC

Druk: ZAPOLEX

Zdjęcie na pierwszej stronie teczki pochodzi ze zbiorów IPN (z dokumentacji MSW); na ostatniej stronie teczki – fot. Wiktor Urbanek. Zdjęcie wykorzystane na okładkach broszur pochodzi ze zbiorów Komisji Rehabilitacji „Czerwiec ’76”.

© Copyright by Instytut Pamięci Narodowej
Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu

ISBN 83-89078-02-3

SPIS TREŚCI

Omówienie zawartości pakietu	5
Scenariusze lekcji	6
Przykładowe tematy esejów	22
Bibliografia dla nauczyciela	23
Epilog	25

OMÓWIENIE ZAWARTOŚCI PAKIETU

Chcemy przybliżyć jedno z ważniejszych, a nieomawianych dokładnie na lekcjach z powodu braku czasu, wydarzeń z najnowszej historii Polski – protest robotniczy w czerwcu 1976 r. Wśród dokumentów umieszczonych w części dla ucznia znajdują się notatki, protokoły, instrukcje i listy ówczesnych władz wojewódzkich i centralnych oraz telegramy i deklaracje wysyłane w tym czasie przez zakłady pracy. Proponujemy również teksty z literatury pięknej (wiersze) – do wykorzystania przede wszystkim na lekcjach polskiego, tablicę synchronistyczną, słownik pojęć, biogramy oraz bogaty materiał ikonograficzny z wystawy przygotowanej przez Oddziałowe Biuro Edukacji Publicznej IPN w Warszawie w czerwcu 2001 r.

Współczesna reforma edukacji promuje model kształcenia, który powinien nauczyć młodego człowieka aktywności twórczej, samodzielnego dochodzenia do wiedzy, krytycznego podejścia do różnych źródeł informacji, wartościowania i hierarchizowania wydarzeń oraz indywidualnego lub grupowego rozwiązywania problemów. Zakłada również aktywną postawę i samodzielność nauczyciela. Podobne założenia przyjęliśmy przy przygotowywaniu pakietu.

Scenariusze lekcji dają możliwość wykorzystania aktywizujących metod nauczania, głównie dramy. Są także przykładem integracji międzyprzedmiotowej – historii, języka polskiego, wiedzy o społeczeństwie – oraz realizacji regionalnej ścieżki edukacyjnej w szkole ponadgimnazjalnej. Temat pakietu wydaje nam się doskonałą okazją do kształtowania umiejętności uogólniania przez odnoszenie lokalnych i regionalnych faktów historycznych do wydarzeń tworzących historię narodową. Bardzo dużą wagę przywiązujemy również do analizy tekstu źródłowego, co związane jest z programem nowej matury.

Drama jest metodą parateatralną, znaną i stosowaną w Europie Zachodniej i USA od dawna. Do Polski dotarła w latach siedemdziesiątych dzięki Halinie Machulskiej, autorce wielu publikacji. Metoda ta polega na improwizowanym „wchodzeniu” w różne role; jest sposobem nauczania za pomocą działania – przez doświadczenie.

Do realizacji scenariuszy zakładających wykorzystanie dramy potrzebna jest duża sala lekcyjna bez ławek, z krzesłami ustawionymi w półkole. Na przygotowanie każdego ćwiczenia, indywidualnego bądź grupowego, uczniowie mają od trzech do dziesięciu minut. Staraliśmy się, aby ćwiczenia były różnorodne i dokładnie opisane.

Przed każdą lekcją podane są operacyjne cele zajęć. Poza tym uczniowie w trakcie lekcji powinni nabywać i doskonalić umiejętności analizowania i interpretacji tekstów źródłowych, pracy w grupie, publicznej prezentacji wyników oraz formułowania ocen krytycznych.

Dokładny opis wykorzystanych w scenariuszach metod i technik kształcenia znajduje się w podanej na końcu literaturze przedmiotu.

Mamy nadzieję, że nasz pakiet edukacyjny będzie cenną pomocą dydaktyczną i wzbogaci Państwa warsztat pracy.

Wszystkie uwagi i spostrzeżenia prosimy nadsyłać pod adres: Oddziałowe Biuro Edukacji Publicznej IPN w Warszawie, plac Krasińskich 2/4/6, 00-207 Warszawa.

SCENARIUSZE LEKCJI DLA UCZNIÓW KLASY MATURALNEJ SZKOŁY PONADGIMNAZJALNEJ

Lekcja pierwsza

Kryzysy PRL – Czerwiec '76

Cele lekcji

Po zakończeniu lekcji uczeń powinien:

- umieć zaprezentować przebieg protestu robotników w Radomiu, Ursusie i Płocku w dniu 25 czerwca 1976 r.,
- znać przyczyny i skutki wydarzeń czerwcowych,
- porównać PRL z państwami demokratycznymi,
- znać podstawowe pojęcia i terminy związane z tematem: Biuro Polityczne KC PZPR, cenzura, demokracja, „demokracja socjalistyczna”, drugi obieg wydawniczy, gospodarka planowa, gospodarka rynkowa, komunizm, Komitet Obrony Robotników, „pięciolatka”, „przerwy w pracy”, system kartkowy, „ścieżki zdrowia”, ZOMO.

Uwagi dotyczące prowadzenia lekcji

- na wcześniejszej lekcji nauczyciel poleca uczniom, by przeczytali w domu zamieszczony w pakiecie (w części dla ucznia) esej prof. Jerzego Eislera. Wskazane jest, aby nauczyciel zapoznał się także z opracowaniem Jerzego Eislera *Czerwiec 1976 w materiałach archiwalnych*, które jest rozszerzoną wersją eseju wprowadzającego,
- temat realizowany będzie na dwóch lekcjach (90 minut).

Metody

- analiza tekstów źródłowych,
- praca ze słownikiem pojęć zamieszczonym w pakiecie,
- „burza mózgów”,
- metaplan.

Środki dydaktyczne

- słownik pojęć,
- dokumenty (nr 1–12) zamieszczone w pakiecie,
- esej wprowadzający Jerzego Eislera,
- arkusz do metaplanu,
- kolorowe karteczki.

Przebieg lekcji

Ćwiczenie 1

Nauczyciel dzieli klasę na trzy grupy. Każda z nich otrzymuje temat do przygotowania. Uczniowie pracują w oparciu o słownik pojęć i esej prof. Eislera. Po około dziesięciu minutach przedstawiciele grup referują temat.

Uwaga: ćwiczenie to ma stanowić podstawę do powtórzenia najważniejszych zagadnień dotyczących PRL.

Tematy dla grup:

- grupa I
„Wolny rynek” w gospodarce PRL – nie funkcjonował, ponieważ podażą sterowało państwo, a popytu nigdy nie udało się zaspokoić. Celem produkcji nie był zysk, ale zaspokajanie potrzeb ludności, określanych przez państwo nieliczące się z rzeczywistymi aspiracjami obywateli. Rola pieniądza zmniejszyła się w wyniku wprowadzenia systemu kartkowego i różnego rodzaju przydziałów. Funkcjonowały takie pojęcia, jak złoty dewizowy, bony dewizowe. Walut obcych nie można było kupić ani sprzedać, ale samo ich posiadanie nie było zakazane. Należało je wymienić na bony towarowe realizowane w sieci specjalnych sklepów (Pewex), gdzie była obfitość towarów normalnie niedostępnych na rynku. Zamiast wolnego rynku w PRL istniało centralne planowanie i system nakazowo-rozdzielczy w produkcji. Obowiązywała zasada, że państwo wszystko daje i wymaga od obywateli lojalności, a nawet serwilizmu. Do zakupu atrakcyjnych towarów niezbędny był talon lub asygnata, pieniądze zaś traktowano jako niezbędny dodatek do transakcji. Jedynie w prywatnym rzemiośle i rolnictwie oraz na tak zwanym czarnym rynku funkcjonowały elementy wolnego rynku.
- grupa II
Funkcjonowanie gospodarki PRL – często w wyniku pospiesznej realizacji planów nie dbano o jakość produkcji i dopuszczano się marnotrawstwa. W wyniku złej koordynacji produkcji dochodziło do „przestojów” w pracy, trudno było więc wykonywać plan. Ponadprzeciętna praca nie była godziwie nagradzana, choć za złą karano. Ludzie tracili zapał, inicjatywę i inwencję twórczą. Funkcjonowało obiegowe powiedzonko: „Czy się stoi, czy się leży dwa tysiące się należy”. Bardzo niską wydajność pracy rekompensowano nadmiernym zatrudnieniem. Pracownikom rzadko udzielano zgody na dodatkowe zatrudnienie, aby nie zmniejszać liczby miejsc pracy i utrzymać mit braku bezrobocia jako sukcesu gospodarki socjalistycznej.
- grupa III
Stosunki między władzą a społeczeństwem – strajki i demonstracje, ustawiczna próba sił między władzą a Kościołem katolickim, sabotowanie poczynań władz przez polskich chłopów w takich kwestiach jak kolektywizacja czy dostawy obowiązkowe – świadczą o tym, że stosunki te nie układały się harmonijnie. Najważniejsze kryzysy społeczno-polityczne PRL to: Czerwiec i Październik ’56, Marzec ’68, Grudzień ’70, Czerwiec ’76, Sierpień ’80.

Ćwiczenie 2

Klasa zostaje podzielona na sześć grup. Każda z nich otrzymuje zestaw materiałów źródłowych i na ich podstawie prezentuje przebieg wydarzeń 25 czerwca 1976 r. w Radomiu, Ursusie i Płocku.

Uwaga: uczniowie powinni precyzyjnie wykorzystywać materiał źródłowy; przedstawiciel każdej grupy referuje zagadnienie. Na przeczytanie i prezentację – 15 minut. W razie potrzeby nauczyciel uzupełnia i rozwija wnioski, może również zadawać pytania sprawdzające stopień zrozumienia tematu przez uczniów.

Materiały źródłowe:

- grupa I – *Notatka dotycząca działań organów porządku publicznego w Radomiu, Ursusie i Płocku w czerwcu 1976 r.* (karty nr 1–7),
 - grupa II – *Kalendarz wydarzeń w Radomiu, Ursusie i Płocku 25 czerwca 1976 r.* (karty nr 8–16).
- Dokumenty te zostały przygotowane w Ministerstwie Spraw Wewnętrznych w styczniu 1981 r., a informacje w nich zawarte są często nieprawdziwe bądź dobrane w sposób skrajnie tendencyjny. Miały notabene posłużyć jako jeden z argumentów w walce politycznej z „Solidarnością”, która usiło-

wała wówczas doprowadzić do wyjaśnienia okoliczności naruszenia prawa w 1976 r. Wyłaniający się z tych dokumentów przebieg protestów należy zestawić z opisem zawartym w eseju Jerzego Eislera oraz z kalendarium opracowanym przez Arkadiusza Kutkowskiego w książce *Radomski Czerwiec. Dwadzieścia lat później*.

- grupa III – *Protokół z posiedzenia Sekretariatu KW PZPR w Radomiu 27 czerwca 1976 r.* (karty nr 17–21),
- grupa IV – *Dyrektywa Wydziału Organizacyjnego KC PZPR dla pierwszych sekretarzy KW PZPR zawierająca projekt rezolucji popierającej linię polityczną PZPR* (karta nr 22) i *Pismo Wydziału Organizacyjnego KC PZPR do pierwszych sekretarzy KW PZPR w sprawie przygotowania informacji i opracowań o sytuacji w poszczególnych województwach* (karty nr 23–25),
- grupa V – korespondencja między pierwszym sekretarzem KC PZPR Edwardem Gierkiem a przewodniczącym Rady Państwa Henrykiem Jabłońskim 24–25 września 1976 r. (karty nr 26–28),
- grupa VI – wiernopoddańcze deklaracje dla władz i podziękowania Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Radomiu dla Zakładów Elektronicznych „Wareł” i Urzędu Radiofonii Przewodowej w Warszawie za pomoc w organizacji manifestacji 30 czerwca 1976 r. w Radomiu potępiającej uczestników protestów (karty nr 29–32).

Ćwiczenie 3

Nauczyciel pisze na tablicy (planszy) pytanie: „Jakie są wspólne przyczyny wydarzeń w tak odległych od siebie miejscach?” „Burza mózgów” – uczniowie piszą na tablicy (planszy) wszystkie odpowiedzi, następnie nauczyciel dokonuje oceny merytorycznej i wybiera najtrafniejsze z nich.

Przykładowe odpowiedzi:

- gwałtownie pogarszające się warunki życia,
- decyzja władz o drastycznej podwyżce cen żywności przy niskich rekompensatach finansowych dla ludności,
- sposób naliczania rekompensat, uderzający zwłaszcza w najuboższych,
- przekonanie obywateli, że władza zawsze jest przeciwko nim i próbuje ich czymś nieprzyjemnym zaskoczyć,
- w powszechnym odczuciu konsultacje planowanych podwyżek były działaniami pozornymi, a wszystko zostało przesądzone „na górze”,
- zmiany w Konstytucji PRL przyznające PZPR rolę hegemonu w państwie i dekretujące sojusz z ZSRR,
- niechęć wielu młodych ludzi wobec konieczności złożenia przysięgi wojskowej, będącej deklaracją posłuszeństwa wobec ZSRR.

Ćwiczenie 4

„Jakie stanowisko powinny zająć ówczesne władze wobec strajkujących?” Metaplan. Uczniowie wykorzystują arkusz według następującego schematu:

ARKUSZ

Problem (temat)

Jak było?

(nalepiamy odpowiedzi)

Jak być powinno?

(nalepiamy odpowiedzi)

Dlaczego nie było tak, jak być powinno?

(nalepiamy odpowiedzi)

Wnioski:

(wypisujemy wnioski)

Uwaga: dla każdego ucznia przygotowujemy po trzy samoprzylepne kartki różnego koloru, które odpowiadają pytaniom na arkuszu. Uczniowie pracują samodzielnie, korzystając z tekstów źródłowych oraz eseju Jerzego Eislera. Nauczyciel zadaje kolejne pytania. Uczniowie piszą odpowiedzi na kartkach o odpowiedniej barwie (w maksimum trzech zdaniach), a następnie przyczepiają do arkusza w wyznaczonych miejscach. Wszystkie odpowiedzi należy podsumować.

Tę technikę możemy wykorzystać także przy analizie sposobu przeprowadzania podwyżki.

Lekcja druga

Czerwiec '76 w najnowszej historii Polski

Cele lekcji

Po zakończeniu lekcji uczeń powinien:

- umieć przedstawić przebieg kryzysu społeczno-politycznego w czerwcu 1976 r.,
- rozumieć znaczenie Czerwca '76 w najnowszej historii Polski,
- umieć zaprezentować postawę strajkujących.

Uwagi dotyczące prowadzenia lekcji

- temat realizowany będzie na dwóch lekcjach (90 minut).

Metoda

- drama (scenka improwizowana ze stop-klatką, dyskusja „słoneczna”, rzeźba, „tunel myśli”, „advokat diabła”).

Środki dydaktyczne

- esej wprowadzający Jerzego Eislera (z części dla ucznia),
- zdjęcia zamieszczone w pakiecie (szczególnie zdjęcie nr 1, karta nr 33),
- małe karteczki.

Przebieg lekcji

Ćwiczenie 1

Nauczyciel dzieli klasę na dwuosobowe zespoły. W każdym zespole jeden uczeń wchodzi w rolę osoby, która była świadkiem protestu czerwcowego w Radomiu, drugi – w rolę jego przyjaciela. Zadaniem ucznia występującego w roli świadka jest opowiedzieć „przyjacielowi” o tamtych doświadczeniach i przeżyciach. Zakładamy, że jest rok 2001, a więc 25 lat po wydarzeniach. Zespoły pracują jednocześnie.

Uwaga: uczniowie wykorzystują esej prof. Eislera (zadany wcześniej do przeczytania jako praca domowa) oraz zdjęcia znajdujące się w pakiecie. Proponujemy, aby przygotować zdjęcia w formie „wystawy” w pracowni historycznej, na przykład tydzień wcześniej.

Ćwiczenie 2

Nauczyciel prosi, aby uczniowie grający przyjaciół usiedli w jednym miejscu sali. Wybiera kilku z nich, aby przekazali relację o tym, co usłyszeli.

Przykładowa relacja: „Mój przyjaciel opowiadał o tym, jak około godziny dziesiątej przy ulicy 1 Maja przed gmachem Komitetu Wojewódzkiego zebrało się mnóstwo ludzi. Słyszał, że domagano się rozmowy z pierwszym sekretarzem KW PZPR. Ponoć ten nie chciał się na to zgodzić, ale zaproponował przyjęcie delegacji pracowników. Już o godzinie dwunastej część manifestantów wkroczyła do budynku KW i rozpoczęła płądrowanie. Potem zaczęto podpalać budynek partyjny. Do dziś nie ma pewności, kto rzeczywiście podłożył ogień – jakiś prowokator albo zwykli chuligani”.

Ćwiczenie 3

Uczniowie otrzymują na karteczkach niedokończone zdanie: „Nie mogę sobie wyobrazić, że (jak)...”. Ich zadaniem jest dokończyć to zdanie w kontekście poprzednich ćwiczeń, na przykład: „Nie mogę sobie wyobrazić, że milicja biła niewinnych ludzi”; „Nie mogę sobie wyobrazić, że w sklepach były puste półki”.

Ćwiczenie 4

Nauczyciel mówi: „Spróbujcie pokazać scenę ze zdjęcia nr 1. Ma powstać statyczna rzeźba”.

Uwaga: na przygotowanie ćwiczenia należy przeznaczyć około czterech minut. Trzech lub czterech uczniów wchodzi w rolę „rzeźbiarzy”, potem na dany przez nauczyciela znak następuje prezentacja – uczniowie tworzą „rzeźbę”. Proponujemy, aby „rzeźbiarze” byli wspólnie z nauczycielem obserwatorami „rzeźby”.

Ćwiczenie 5

Nauczyciel podchodzi do wybranej postaci z „rzeźby”, „ożywia” ją i zadaje jej kilka pytań.

Przykładowe pytania i odpowiedzi:

- kim jesteś? (matką trójki dzieci),
- co teraz robisz? (stoję od godziny trzeciej w kolejce),
- dlaczego to robisz? (ponieważ moja rodzina dawno nie jadła mięsa),
- jak się czujesz? (jestem bardzo zmęczona).

Ćwiczenie 6

Na dany przez nauczyciela znak następuje „ożywienie” wszystkich postaci „rzeźby”, która zostaje przekształcona w scenkę improwowaną pod tytułem *W kolejce*. Potem następuje krótka dyskusja i podsumowanie.

Ćwiczenie 7

Nauczyciel wchodzi w rolę „adwokata diabła” i mówi: „Sądzę, że strajki w Radomiu były zupełnie niepotrzebne. Dokonano w mieście tylu zniszczeń. Niewinni ludzie ponosili konsekwencje – byli bici, torturowani. Wielu z nich straciło pracę i bardzo długo nie mogło znaleźć nowej. Radom przez wiele lat był nazywany »miastem warcholów«. Co Wy o tym sądzicie?”.

Uwaga: celem tego ćwiczenia jest sprowokowanie uczniów do wyrażenia opinii na temat przyczyn strajków w Radomiu w czerwcu 1976 r. oraz ich konsekwencji dla dalszej historii PRL.

Lekcja trzecia

Strajkujący – ludzie i ich problemy

Cele lekcji

Po zakończeniu lekcji uczeń powinien:

- znać przyczyny działań strajkujących,
- dokonać próby charakterystyki strajkujących.

Uwagi dotyczące prowadzenia lekcji

- temat może być realizowany na lekcjach historii, języka polskiego, wiedzy o społeczeństwie, etyki i na godzinie wychowawczej,
- temat realizowany będzie na jednej lekcji (45 minut).

Metoda

- elementy dramy (wywiad w roli, „tunel myśli”).

Środki dydaktyczne

- plansza z napisem „Przyczyny kryzysu w czerwcu 1976 r.”,
- schematyczny rysunek człowieka,
- wypowiedzi strajkujących z zamieszczonych w pakiecie plansz ze zdjęciami.

Przebieg lekcji

Ćwiczenie 1

Nauczyciel kładzie na podłozie planszę z napisem: „Przyczyny kryzysu w czerwcu 1976 r.” (karta nr 47) i prosi uczniów, aby napisali na niej te przyczyny. Potem następuje odczytanie i krótka dyskusja.

Uwaga: uczniowie wykorzystują materiały zawarte w pakiecie (w części dla ucznia): esej Jerzego Eislera oraz dokumenty, z którymi zapoznali się wcześniej.

Ćwiczenie 2

Nauczyciel proponuje, aby jeden z uczniów wszedł w rolę strajkującego w Radomiu, pozostali uczniowie zaś w rolę dziennikarzy. Zadaniem „dziennikarzy” jest przeprowadzenie – dzisiaj, po latach od wydarzeń – wywiadu ze „strajkującym”.

Przykładowe pytania:

- Dlaczego przyłączył się pan do strajkujących?
- Czy brał pan udział w demonstracjach poza zakładem?
- Czy chodziło tylko o brak mięsa?
- Czy w trakcie demonstracji zdarzały się starcia z milicją?
- Czy wiedział pan, że jest fotografowany?
- Czy wierzył pan wtedy, że w Polsce może coś się zmienić?
- Jak zakończyła się akcja strajkowa?
- Czy był pan represjonowany?
- Jak pan dzisiaj ocenia te wydarzenia?
- Jak ocenia pan pomoc Komitetu Obrony Robotników (KOR) dla represjonowanych?

Ćwiczenie 3

Nauczyciel pokazuje planszę ze schematycznym rysunkiem człowieka (karta nr 48) i mówi: „Wpiszcie w sylwetkę człowieka cechy strajkującego”, na przykład odważny, zdeterminowany, zdecydowany na wszystko.

Ćwiczenie 4

„Tunel myśli” – nauczyciel prosi, aby jeden z uczniów wcielił się w strajkującego. Pozostała część klasy staje w dwóch szeregach naprzeciw siebie. Między szeregami powstaje tunel, w którym spaceruje „strajkujący”. Nauczyciel mówi: „Kiedy położę rękę na czyimś ramieniu, ta osoba ma coś krótko powiedzieć »strajkującemu«” (dzisiaj, po 25 latach). Nauczyciel chodzi na zewnątrz tunelu i kładzie rękę na ramieniu wybranym uczniom.

Przykładowe wypowiedzi uczniów:

- Ile miałeś wtedy lat?
- Ale byłeś odważny!
- Czy nie bałeś się milicji?
- Po co ci to było?
- Jak wygląda teraz ta twoja Polska?
- Czy wiesz, że traktowano was jak zwykłych chuliganów?
- Czy nie bałeś się o swoją rodzinę?
- Gdzie potem znalazłeś pracę?
- Zmarnowałeś sobie życie!

Uwaga: uczeń grający strajkującego nic nie mówi, natomiast stara się uważnie słuchać uwag.

Ćwiczenie 5

Nauczyciel zadaje pytanie „strajkującemu”: „Jak czułeś się, spacerując w tunelu?”. Uczeń próbuje opowiedzieć o swoich refleksjach, na przykład: byłem bardzo zdenerwowany, mówiono o mnie z politowaniem, pytano mnie o sens udziału w strajku.

Lekcja czwarta

Poetycki obraz Radomia 1976 r. w wierszu Jana Krzysztofa Kelusa *Ballada o szosie E7*

Cele lekcji

Po zakończeniu lekcji uczeń powinien:

- znać utwór Jana Krzysztofa Kelusa *Ballada o szosie E7*,
- umieć określić kontekst historyczny utworu,
- wyeksponować podstawowe elementy struktury świata przedstawionego w utworze (narrator-podmiot liryczny, bohaterowie liryczni itp.),
- określić funkcję środków artystycznych w utworze,
- wymienić cechy gatunkowe ballady (na zasadzie powtórzenia),
- umieć przełożyć środki artystyczne na elementy gry aktorskiej.

Uwagi dotyczące prowadzenia lekcji

- scenariusz może być realizowany na lekcji języka polskiego w ramach integracji międzyprzedmiotowej z historią i wiedzą o społeczeństwie,
- informacje o autorze ballady znajdują się w części dla ucznia (patrz: Biogramy),
- temat realizowany będzie na dwóch lekcjach (90 minut).

Metody

- praca z tekstem (jego analiza i interpretacja),
- elementy dramy (scenka improwizowana, „dyskusja słoneczna”).

Środki dydaktyczne

- wiersz Jana Krzysztofa Kelusa *Ballada o szosie E7*,
- plansza ze schematycznym rysunkiem trasy E7 Warszawa–Radom,
- małe karteczki.

Pojęcia i terminy

- ballada – wierszowany utwór epicko-liryczny (synkretyczny), niekiedy udramatyzowany, o niezwykłej, często fantastycznej tematyce, zaczerpniętej ze świata legend i podań ludowych,
- podmiot liryczny – postać kreująca świat przedstawiony w utworze lirycznym,
- bohater liryczny – postać (postacie) świata przedstawionego w utworze lirycznym,
- narrator – postać opowiadająca w utworze epickim.

Przebieg lekcji

Ćwiczenie 1

Nauczyciel czyta głośno tekst wiersza, a potem prosi, aby uczniowie określili jego tematykę (obraz Radomia po wydarzeniach Czerwca '76, pomoc udzielana represjonowanym uczestnikom protestów).

Ćwiczenie 2

Nauczyciel dzieli klasę na 5–6 grup. Zadaniem każdej grupy jest interpretacja tytułu wiersza (około trzech minut), potem przedstawiciele grup referują zagadnienie.

Przykładowe odpowiedzi:

- tytuł sugeruje temat,
- wskazuje na gatunek utworu (ballada).

Ćwiczenie 3

Określenie typu i sposobu kreacji narratora-podmiotu lirycznego. Przykładowe pytania nauczyciela kierowane do uczniów:

- kim jest narrator-podmiot liryczny (jednym z udzielających pomocy represjonowanym, który jeździł z Warszawy do Radomia);
- wskaż fragmenty wiersza, które o tym mówią („Jesienią Konrad już na nas czekał. / Pierwsze pieniądze właśnie zebrano, / Pojechaliliśmy – ktoś musiał jechać”; „I stąd to całe nasze jeżdżenie / Szosą E7 – dziwny autostop”; „Jakieś pieniądze, jakieś adresy”);
- określ typ podmiotu lirycznego (jawny, indywidualny: „pamiętam”, „miałem”, „lubiłem”; wypowiadający się w imieniu innych bohaterów: „pojechaliliśmy”, „nasze jeżdżenie”);
- z jakiej perspektywy opowiada o swoich przeżyciach (z perspektywy pięciu lat – data podana przed tekstem: 1981 r. oraz fragmenty tekstu: „pamiętam”, „To już naprawdę pięć lat minęło”).

Uwaga: ponieważ ballada jest utworem synkretycznym, używamy terminu narrator-podmiot liryczny.

Ćwiczenie 4

Nauczyciel prezentuje planszę ze schematycznym rysunkiem drogi (szosa E7) między Warszawą a Radomiem (karta nr 49). Zadaniem uczniów jest wpisanie na schemat drogi cytatów określających uczucia podmiotu lirycznego, na przykład:

- „Naprawdę trzeba było coś zrobić”,
- „Nadziei miałem bardzo niewiele”,
- „[...] raczej myślałam, / Że to się znowu skończy więzieniem”,
- „A tak naprawdę lubiłem tylko / Z tego Radomia po prostu wracać. / Zmęczony z lewej profil kierowcy”,
- „I tylko nie wiem, czy będę umiał / Znowu pojechać szosą E-ileś”,
- „Na różnych szosach jadąc nocami / Wiem, że się Radom przypomni jeszcze”.

Potem następuje krótka próba interpretacji cytatów i dyskusja.

Ćwiczenie 5

Charakterystyka bohaterów lirycznych i wskazanie odpowiednich fragmentów wiersza:

- Kuba: „Kuba jeździła zwykle w soboty, / Wracała stamtąd jakby z daleka”; „Ta moja żona jest taka drobna, / [...] przesiedziała w więzieniu dłużej / Niż ta wariatka Angela Davis”; „Kuba wracała ze świeżym chlebem. / [...] Kiedyś myślała, że za nią idą, / Stała w zwykłej kolejce w sklepie, / Gdy wyszła z siatką, tajniak już spłynął”.
- Konrad: „Jesienią Konrad już na nas czekał. / Pierwsze pieniądze właśnie zebrano”.

Ćwiczenie 6

Nauczyciel dzieli klasę na sześć grup. Każda grupa otrzymuje karteczkę z cytatem dotyczącym obrazu Radomia po wydarzeniach czerwcowych. Zadaniem grup jest stworzenie scenek improwizowanych inspirowanych cytatami.

Cytaty dla poszczególnych grup:

- grupa I – „Radom [...] siny / Jak zbite pałąk ludzkie plecy”,
- grupa II – „Strach w ludzkich oczach, upokorzenie”,
- grupa III – „W spotniałych palcach świstki wyroków”,
- grupa IV – „Na dworcach gliny”,
- grupa V – „Listy z więzienia, lekarz, adwokat”.

Po około pięciu minutach poszczególne grupy po kolei prezentują scenki, potem następuje krótkie ich omówienie.

Ćwiczenie 7

Dyskusja „słoneczna” na temat: „Jaki obraz Radomia wyłania się z wiersza” (prerażający, tragiczny, ukarany, spacyfikowany, zdeptany, upokorzony, zaszczuty, zastraszone itp.). Zadaniem uczniów jest napisanie dwóch najważniejszych według nich cech tego obrazu. Każdą z cech piszą na osobnej karteczce. Dwóch uczniów układa je w „słoneczko” (karta nr 50). Jego ramiona zostają utworzone z jednakowych cech. Ćwiczenie to pozwoli zobaczyć, które określenie ma najwięcej zwolenników (pokaże to najdłuższe ramię „słoneczka”).

Ćwiczenie 8

Wyodrębnienie refrenu i wyeksponowanie jego funkcji:

- wskazuje na główny problem utworu,
- wzmacnia wymowę tekstu,
- podkreśla rytmikę utworu (podobnie jak rymy i układ stroficzny).

Uwaga: na refren składają się dwie strofy; w środkowym fragmencie tekstu refren jest niepełny i składa się z jednej strofy.

Ćwiczenie 9

Nauczyciel proponuje, aby uczniowie określili uczucia podmiotu lirycznego w ostatniej strofie wiersza. Każdy uczeń wchodzi w rolę podmiotu lirycznego i w kilku zdaniach pisze na małej kartce o swoich uczuciach. Jest to próba przekształcenia tekstu poetyckiego na fragment prozy.

Przykładowa parafraza:

„Mam wątpliwości, czy to wszystko ma sens. Czy rzeczywiście nasza pomoc jest potrzebna? Chyba coś się we mnie wypaliło. Nie wiem, czy będę miał tyle siły, aby po raz kolejny pomagać represjonowanym. Ale co wtedy powiem moim dzieciom i przyjaciołom...”.

Ćwiczenie 10

Odczytanie kilku wypowiedzi i krótka dyskusja.

Lekcja piąta

Czerwiec '76 – jak go możemy zobaczyć

Cele lekcji

Po zakończeniu lekcji uczeń powinien:

- umieć opisać i zinterpretować materiał ikonograficzny,
- umieć podkreślić rolę ikonografii jako ważnego materiału źródłowego.

Uwagi dotyczące prowadzenia lekcji

- temat może być realizowany na lekcjach historii, języka polskiego i wiedzy o społeczeństwie,
- temat realizowany będzie na jednej lekcji (45 minut).

Metody

- analiza materiału ikonograficznego,
- burza mózgów,
- elementy dramy (żywy obraz, scenka improwizowana z retrospekcją i antycypacją, dialog w roli).

Środki dydaktyczne

- zdjęcia nr 1, 2a, 3abc, 4a, 5abc zawarte w części dla ucznia (karty nr 33, 34, 35, 36, 37),
- małe karteczki.

Pojęcia i terminy

- retrospekcja – odwoływanie się do wcześniejszych faktów,
- antycypacja – wyprzedzanie faktów,
- ikonografia – nauka pomocnicza historii sztuki zajmująca się rozpoznaniem i klasyfikacją tematów ikonograficznych, a także odczytywaniem treści symboli zawartych w dziele sztuki; ogół dzieł plastycznych stanowiących dokumentację wydarzenia, osoby czy miejsca.

Przebieg lekcji

Ćwiczenie 1

Nauczyciel dzieli klasę na trzy grupy. Ich zadaniem jest prezentacja zdjęć w formie żywego obrazu:

- grupa I – zdjęcie nr 3a (karta nr 35),
- grupa II – zdjęcie nr 3b (karta nr 35),
- grupa III – zdjęcie nr 3c (karta nr 35).

Uwaga: żywy obraz – rodzaj scenki pantomimicznej; uczniowie starają się odtworzyć zdjęcia w sposób najbardziej realistyczny; można jako rekwizyty wykorzystać przedmioty znajdujące się w klasie.

Ćwiczenie 2

Nauczyciel mówi: „Na zdjęciach nr 3abc widać manifestujących z biało-czerwonymi flagami. Jak to interpretujecie?” (jako symbole narodowe). Krótka dyskusja.

Ćwiczenie 3

Nauczyciel dzieli klasę na trzyosobowe zespoły. W każdym zespole uczniowie wchodzi w rolę trzech kobiet z pierwszego planu zdjęcia nr 2a (karta nr 34) i inscenizują dialog, jaki mogły prowadzić te kobiety.

Przykładowy dialog:

- I co teraz będzie?
- Podobno mamy iść pod komitet partii...
- Czy to coś da? I tak oni zrobią swoje...

Ćwiczenie 4

Nauczyciel mówi: „Wymyślcie tytuł zdjęcia nr 4a” (karta nr 36). Burza mózgów – uczniowie piszą na tablicy wszystkie wymyślane tytuły, a potem w głosowaniu wybierają jeden.

Ćwiczenie 5

Nauczyciel dzieli klasę na pięcioosobowe zespoły. Uczniowie wykorzystują zdjęcie nr 1 (karta nr 33). Trzy zespoły przygotowują scenkę improwizowaną pod tytułem *Przed wyjściem po zakupy* (retrospekcja), trzy pozostałe *Po powrocie do domu* (antycypacja). Prezentacja i krótka dyskusja.

Ćwiczenie 6

Każdy uczeń otrzymuje karteczkę samoprzylepną. Zadaniem uczniów jest napisanie jednego skojarzenia powstałego podczas oglądania zdjęć nr 5abc (karta nr 37). Następnie uczniowie przyklejają karteczki pod panelem prezentującym te zdjęcia (na wcześniej przygotowanej wystawce klasowej). Dyskusja.

Lekcja szósta

Z drugiej strony lustra – czyli radomski Czerwiec '76 we wspomnieniach pierwszego sekretarza KW PZPR (na podstawie reportażu Hanny Krall *Widok z okna na pierwszym piętrze*)

Cele lekcji

Po zakończeniu lekcji uczeń powinien:

- znać reportaż Hanny Krall *Widok z okna na pierwszym piętrze*,
- wiedzieć, jak ówczesne władze patrzyły na demonstracje radomskie,
- zwrócić uwagę na możliwość różnej interpretacji faktów historycznych i wynikające stąd konsekwencje,
- wyeksponować polemiczny charakter reportażu,
- uświadomić sobie motywy działania ówczesnej władzy.

Uwagi dotyczące prowadzenia lekcji

- lekcję należy traktować jako formę korelacji historii i języka polskiego – w ramach integracji międzyprzedmiotowej. Scenariusz można wykorzystać również na lekcji języka polskiego w klasie maturalnej – jako przykład reportażu, na przykład po omówieniu reportażu Hanny Krall *Zdażyć przed Panem Bogiem*. Tydzień wcześniej nauczyciel zadaje reportaż do przeczytania jako pracę domową;
- według reportażu *Widok z okna na pierwszym piętrze* powstał scenariusz filmu *Krótki dzień pracy*, napisany przez Hannę Krall i Krzysztofa Kieślowskiego (opublikowany w piśmie „Dialog” 1981, nr 7);
- temat realizowany będzie na dwóch lekcjach (90 minut).

Metody

- praca z tekstem,
- dyskusja,
- elementy dramy (scenka improwizowana ze stop-klatką, „pięć poziomów świadomości”).

Środki dydaktyczne

- reportaż Hanny Krall *Widok z okna na pierwszym piętrze* zamieszczony w zbiorze autorki *Trudności ze wstawianiem. Okna*;
- esej wprowadzający Jerzego Eislera (w części dla ucznia).

Pojęcia i terminy

- reportaż – gatunek prozy publicystycznej (na przykład audycja radiowa, telewizyjna lub film) stanowiący żywy opis zdarzeń i faktów znanych autorowi z bezpośredniej obserwacji i z autentycznych materiałów.

Przebieg lekcji

Ćwiczenie 1

Nauczyciel dzieli klasę na pięć grup. Każda wybiera fragment reportażu Hanny Krall, będący wypowiedzią byłego pierwszego sekretarza KW PZPR w Radomiu Janusza Prokopiaka. Przygotowane wcześniej fragmenty nauczyciel rozkłada na biurku. Zadaniem uczniów jest próba pokazania tych frag-

mentów w formie scenek improwizowanych – pantomimicznych lub dialogowych. Po pięciu minutach grupy kolejno prezentują scenki. W czasie prezentacji nauczyciel może zastosować stop-klatkę, to znaczy zatrzymać obraz, na przykład w najbardziej dramatycznym momencie – tak jakby robił zdjęcie.

Uwaga: ćwiczenie można zmodyfikować, na przykład podczas stop-klatki wybrane postacie można ożywić i zadać im kilka pytań z zakresu tak zwanych pięciu poziomów świadomości, na przykład:

- Kim jesteś?
- Gdzie się znajdujesz?
- Co teraz robisz?
- Dlaczego to robisz?
- Co czujesz?
- Do czego zmierzasz?

Fragmenty dla poszczególnych grup:

- grupa I

„O szóstej wszedłem więc do KW i od razu mi powiedziano, że w »Walterze« strajk się rozszerza. Pojechał tam sekretarz ekonomiczny i towarzysze z KW, a tymczasem ludzie z hal wyszli na dziedzińiec. Byli wzburzeni, wołali: – Chodźmy do innych zakładów; nasi próbowali ich zatrzymać, ale nikt nie słuchał”.

- grupa II

„Wiedziałem, że Adamczyka ciągnęli za krawat i klapy, więc zdjąłem krawat i marynarkę i podciągnąłem rękawy koszuli. Myślałem: a bo to wiadomo, jak będzie, kiedy człowiek między ludźmi stanie? Jak zaczną bić, nie będę przecież stał w miejscu, nie ułomek jestem... Stałem przy oknie, ludzie otoczyli mnie zewsząd i wołają: – No, mów coś. – Powiadam: – Jak tu będę do was mówił, to nie będą słyszeli na ulicy, a jak pójdę do nich, to wy nie usłyszycie, więc może wyjdźcie. – Nie – powiedzieli – nie wyjdziemy, mów przez okno. Dobrze, w takim razie zaczekamy na tubę”.

- grupa III

„To teraz trzeba powiedzieć ludziom, że wykonałem ustalenia. Jak ja powiem, nie uwierzą mi – byłoby lepiej, gdyby z was któryś. Jeden z nich, taki maluszek, mówi: – Ja mogę powiedzieć. – Wziął tubę, włożył na parapet i woła: – Sekretarz dzwonił do Warszawy i przekazał protest! – Na to rozległ się krzyk: – Przekupili go! Nie wierzyć! – Zdjęli maluszka z parapetu, ktoś chwycił tubę i krzyknął: – Rznąć ich!!! Palić!!! – co wskazywałoby, że wzburzenie rosło. Mówię do tych w holu: – Słyszycie, co on mówi? Czy jemu chodzi o ceny, czy o coś innego”.

- grupa IV

„Więc mówię: – Jutro jest sejm, który wszystkie protesty rozpatrzy i podejmie decyzje. – Bo co właściwie miałem im do powiedzenia? I w tym momencie skończyło się porozumienie, znów zaczął się gwizd i zaczęli skandować: my – chce – my – dzi – siaj – my – chce – my – dzisiaj... Słyszałem, że ktoś za mną mówi: – Odpowiedź będzie za dwie godziny. – Powtarzam: – Będzie odpowiedź z Warszawy za dwie godziny! – Krzyczą: – To czekamy! – i zaczęli się rozkładać na jezdni, na trawnikach, gdzie popadło... Pomyślałem, że byłoby dobrze mieć trochę ludzi, którzy wmieszają się w tłum i zaprowadzą jakiś porządek, jakąś delegację wybiorą czy coś, no, słowem, gdybym miał tu trochę aktywu partyjnego, byłoby bardzo pozytywnie... Mamy w mieście ze dwadzieścia wielkich zakładów, członków partii jest tam kilka tysięcy. Z tych tysięcy przyszło po moich telefonach piętnastu, już nie pamiętam skąd, z tym że nawet do budynku nie weszli. Nie udało im się, czy nie próbowali, nie wiem. No, i to była partia”.

- grupa V

„Po południu, zaraz po tym jak podpalili komitet i przeszedłem do urzędu wojewódzkiego, przyszła wiadomość, żeby słuchać premiera w dzienniku, bo będzie ważna informacja. Nie powiedziano nam, co premier powie, domyślaliśmy się tylko, że odwoła podwyżkę. Gdybym wiedział z godzinę wcześniej i mógł powiedzieć ludziom, nie doszłoby do tego wzburzenia, palenia, użycia siły i całego dra-

matu, ale nikt nam nie powiedział do końca. Tłum czekał więc na placu, ja czekałem w gabinecie, na stoliku leżała słuchawka i towarzysz z Warszawy mówił już tylko jedno – żebym natychmiast opuścił budynek. Rozumiałem, że rzeczywiście nie byłoby dobrze, gdyby sekretarzowi coś się stało, ale wciąż miałem nadzieję, że wpadnę na jakiś pomysł, że coś jednak zrobię i wszystko się dobrze skończy”.

Ćwiczenie 2

Dyskusja na temat: „Czy istnieje różnica w opisie wydarzeń w Radomiu między relacją pierwszego sekretarza KW PZPR Janusza Prokopiaka a esejem Jerzego Eislera oraz innymi materiałami źródłowymi”.

Ćwiczenie 3

Nauczyciel cytuje wypowiedź dziennikarza („Słowo Ludu” z 28 VI 1996), który powiedział, że Hanna Krall przedstawiła pierwszego sekretarza Janusza Prokopiaka „jako zadufanego w sobie aparatczyka, takiego, który nie potrafi porozumiewać się z ludźmi i ma dla nich kilka wyświechtanych zwrotów w rodzaju: »w tym temacie«, »sytuacja wyszła na ulicę«”. Wykorzystując fragmenty wypowiedzi Janusza Prokopiaka zawarte w reportażu, uczniowie mają skomentować tę wypowiedź dziennikarską.

Uwaga: nauczyciel rozdaje uczniom na małych karteczkach fragmenty wypowiedzi pierwszego sekretarza KW. Fragmenty wypowiedzi:

- „To fatalna rzecz taka bezradność. Człowiek nie jest do niej przyzwyczajony. Przez całe życie wszystko mu funkcjonuje sprawnie, wszystko się rozumie i człowiek wie, jak się poruszać, a tu nagle wszystko się kompletnie rozpada – a teraz co?”.
- „Byłem bezradny – ale jacy oni byli bezradni, wszyscy ci ministrowie i premierzy. Co oni potrafili doradzić na rozegranie tematu?”.
- „Byłem dla nich symbolem władzy i oni chcieli wyrzucić władzę. Nie mnie mają dosyć, tylko nas, pocieszałem się, ale już sam nie wiem, która myśl była gorsza”.
- „Owszem, rozumiałem, że jeden dzień to mało, ale wiedziałem też, że jako sekretarz KW jestem po to, by w sposób zdyscyplinowany realizować politykę centralnych władz naszej partii. Zatem – realizowałem ją”.
- „No – czułem, że jest miło, że coś w człowieku rośnie, rośnie, człowiek myśli – może naprawdę taki udany jestem, skoro oni się tak wszyscy uśmiechają? Ale że trwało to tylko trzynaście miesięcy i dziesięć dni, bo tyle sprawowałem władzę przed dniem 25 czerwca, więc nie zdążyłem się specjalnie napławić, dostałem w łeb i pozostałem na ziemi”.
- „Weźmy pierwszą lepszą uroczystość. Ten ceremoniał, tytuły, głos zabierze członek KC – poseł na sejm – przewodniczący wojewódzkiej rady narodowej – sekretarz KW – i na końcu dopiero nazwisko. Wszyscy uśmiechają się, klaszczą, kiedy taki przedstawiciel władzy zajmie stanowisko w temacie, to już jest jak decyzja, w dniu imienin od rana delegacje z kwiatami...”

Ćwiczenie 4

Zacytuj fragment dotyczący represji ze strony milicji i porównaj z fragmentami eseju zamieszczonego w części dla ucznia, na przykład: „Milicja jeszcze wtedy nie przystąpiła do akcji – podjęliśmy decyzję później, jak paliły się samochody, wybuchała benzyna, jak palił się komitet i w ogóle wyglądało paskudnie. Milicja miała tylko pałki i gazy łzawiące – wszystkim idącym do akcji odbierano broń, bo chodziło o to, żeby ani jeden strzał nie padł – i strzały nie padły.

Nieprawda, nie bili, to wymyślił KOR”.

Krótką dyskusja.

PRZYKŁADOWE TEMATY ESEJÓW dla klasy maturalnej szkoły ponadgimnazjalnej

1. Wykorzystując materiały źródłowe zamieszczone w pakiecie, zaprezentuj stosunek ówczesnych władz do uczestników protestów czerwcowych.
2. Jaką rolę odegrał Komitet Obrony Robotników po wydarzeniach Czerwca '76?
3. Czy Czerwiec '76 był rzeczywiście ważnym krokiem ku wolności?
4. Jaki obraz Radomia wyłania się z tekstów poetyckich zawartych w pakiecie? Napisz krótki esej interpretacyjny wierszy.
5. Twoje refleksje po obejrzeniu zdjęć zamieszczonych na karcie 37 lub zdjęcia zatytułowanego *Spalone samochody przed budynkiem KW PZPR* (karta nr 39).
6. Z jakiej perspektywy przedstawia protesty Czerwca '76 Hanna Krall w reportażu *Widok z okna na pierwszym piętrze*?
7. Władza a społeczeństwo w PRL w latach siedemdziesiątych.
8. Prawa człowieka w PRL w świetle wydarzeń radomskich.
9. Praca: zaszczytny obowiązek czy kariat? Robotnicy Radomia.

BIBLIOGRAFIA DLA NAUCZYCIELA

- Anusz Andrzej, *Przytulisko. Kościół katolicki wobec opozycji politycznej w Polsce w latach 1976–1980*, Warszawa 2001.
- Błażyński Zbigniew, *Towarzysze zeznają. Z tajnych archiwów Komitetu Centralnego. Dekada Gierka 1970–1980 w tzw. Komisji Grabskiego*, Londyn 1987.
- Brandys Marian, *Dziennik 1976–1977*, Warszawa 1996.
- Czerwiec '76: bibliografia (za lata 1976–1996)*, oprac. Maria Kaczmarek i Ewa Ukleja, Radom 1996.
- Czerwiec '76: bibliografia (za lata 1996–2001)*, oprac. Maria Kaczmarek, Ilona Michalska i Dorota Prawda, Radom 2001.
- Czerwiec 1976 w materiałach archiwalnych*, oprac. Jerzy Eisler, Warszawa 2001.
- Dokumenty Komitetu Obrony Robotników i Komitetu Samoobrony Społecznej „KOR”*, oprac. Andrzej Jastrzębski, Londyn 1994.
- Dowcip surowo zabroniony. Antologia dowcipu politycznego*, red. Violetta Syguła-Gregrowicz i Małgorzata Waloch, t. 1–2, Toruń 1990–1991 (rozdziały dotyczące lat siedemdziesiątych).
- Dubiński Krzysztof, *Rewolta radomska: czerwiec 1976*, Warszawa 1991.
- Dudek Antoni, Marszałkowski Tomasz, *Walki uliczne w PRL 1956–1989*, Kraków 1999.
- Eisler Jerzy, *Zarys dziejów politycznych Polski 1944–1989*, Warszawa 1992.
- Friszke Andrzej, *Opozycja polityczna w PRL 1945–1980*, Londyn 1994.
- Friszke Andrzej, *Polska Gierka*, Warszawa 1995.
- Janusz Tadeusz Andrzej, *Ks. Roman Kotlarz: męczennik robotniczego protestu „Czerwiec '76”*, Sandomierz 1996.
- Kaczyński Andrzej, *Zdobywanie miasta*, „Rzeczpospolita”, 25 VI 1996.
- Karpiński Jakub, *Płonie komitet: grudzień 1970–czerwiec 1976* [w:] tenże, *Wykres gorączki. Polska pod rządami komunistycznymi*, Lublin 2001.
- Kawalec Stefan, *Demokratyczna opozycja w Polsce (Wydarzenia czerwcowe i rok działalności Komitetu Obrony Robotników)*, Warszawa 1980 (publikacja drugiego obiegu).
- Kobyliński Szymon, Wieczorkowski Aleksander Jerzy, *Rysunki NIEcenzurowane 1954–1990*, Paryż 1990.
- Kowalik Szczepan, Sakowicz Jarosław, *Książd Roman Kotlarz. Życie i działalność 1928–1976*, Radom 2000.
- Krall Hanna, *Trudności ze wstawianiem. Okna*, Warszawa 1990.
- Krall Hanna, Kieślowski Krzysztof, *Widok z okna na pierwszym piętrze*, „Dialog” 1981, nr 7.
- Kuroń Jacek, *Testament: w rocznicę Czerwca '76. Wypadki radomskie i KOR z dzisiejszej perspektywy*, „Polityka” 1996, nr 25.
- Lipski Jan Józef, *KOR*, Londyn 1983.
- Miasto z wyrokiem*, oprac. Katarzyna Madoń-Mitzner [na podstawie ścieżki dźwiękowej filmu dokumentalnego *Miasto z wyrokiem* w reżyserii Wojciecha Maciejewskiego], „Karta” 1998, nr 25.
- Mnie to jest potrzebne jak słońce, woda i powietrze* [w:] Andrzej Garlicki, *Z tajnych archiwów*, Warszawa 1993.

Opozycja w PRL. Słownik biograficzny 1956–89, red. Jan Skórzyński, Paweł Sowiński, Małgorzata Strasz, t. 1, Warszawa 2000; t. 2, Warszawa 2002.

Prokopiak Janusz, *Radomski Czerwiec '76. Wspomnienia partyjnego sekretarza*, Warszawa 2001.

Radomski Czerwiec '76, MKZ NSZZ „Solidarność”, Radom 1991.

Radomski Czerwiec 1976, cz. I: *Doniesienie o przestępstwie*, oprac. Wiesław Mizerski, Lublin 1991.

Radomski Czerwiec. Dwadzieścia lat później, red. Arkadiusz Kutkowski i Anna Rajchert, Warszawa 1996.

Radomski Ursyn, *Czerwiec 1976. Protest i propaganda*, Warszawa 1984.

Raina Peter, *Rozmowy z władzami PRL. Arcybiskup Dąbrowski w służbie Kościoła i Narodu*, t. 1: 1970–1981, Warszawa 1995.

Romaszewski Zbigniew, *Czerwiec 1976*, „Tygodnik Solidarność”, nr 13 z 26 VI 1981.

Werblan Andrzej, *Zahamowana podwyżka*, „Przegląd Tygodniowy”, nr 32 z 14 VIII 1996.

W obronie robotników: dokumenty, Wydawnictwa NZS, Warszawa 1981.

Wypadki czerwcowe i działalność Komitetu Obrony Robotników, Warszawa 1977.

Zaremba Marcin, *Upalny Czerwiec 1976*, „Więź” 2001, nr 6.

Zuzowski Robert, *Komitet Samoobrony Społecznej KOR. Studium dysydemizmu i opozycji politycznej w Polsce*, Wrocław 1996.

* * *

Oddziałowe Biuro Edukacji Publicznej IPN w Warszawie przygotowuje tom zawierający materiały z sesji naukowych „Czerwiec 1976 po 25 latach – spory i refleksje”, które odbyły się 19 czerwca 2001 r. w Radomiu i 6 września 2001 r. w Płocku. Książka zostanie opublikowana w 2002 r.

BIBLIOGRAFIA METODYCZNA

Buszko Józef, *Historia najnowsza w oczach historyka i politologa* [w:] *Historia najnowsza jako przedmiot badań i nauczania*, red. Jerzy Maternicki, Warszawa 1990.

Dziedzic Anna, Kozłowska Wiesława Elżbieta, *Drama na lekcjach historii*, Warszawa 1999.

Dziedzic Anna, Pichalska Janina, Świdzka Elżbieta, *Drama na lekcjach języka polskiego*, Warszawa 1992.

Jadcak Maria, *Nowe metody nauczania historii*, „Wiadomości Historyczne” 1998, nr 1.

Lenard Stanisław, *Aktywne metody nauczania historii*, „Wiadomości Historyczne” 2000, nr 4.

Machulska Halina, *Środki teatralne w procesie nauczania i wychowania* [w:] *Drama. Poradnik dla nauczycieli i wychowawców*, z. 1–3, Warszawa 1991.

Maternicki Jerzy, *Problemy dydaktyczne historii najnowszej* [w:] *Historia najnowsza jako przedmiot badań i nauczania*, red. Jerzy Maternicki, Warszawa 1990.

Zielecki Alojzy, *Wiedza o regionie wprowadzeniem do edukacji historycznej*, „Wiadomości Historyczne” 2000, nr 4.

EPILOG

6 listopada 2001 r. w Klubie Księgarza na Rynku Starego Miasta w Warszawie odbyła się promocja książki *Radomski Czerwiec '76. Wspomnienia partyjnego sekretarza* autorstwa Janusza Prokopiaka, w 1976 r. pierwszego sekretarza Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Radomiu. Uczestniczyło w niej kilkadziesiąt osób.

Dzień wcześniej w „Trybunie” pojawiła się zapowiedź tego spotkania pod tytułem *Przepraszam, czy tam bili? Ścieżki zdrowia '76*. W tym krótkim artykule stwierdzono, że w książce Prokopiaka „znaleźć można szokującą tezę o radomskich »ścieżkach zdrowia« [...] jako fikcji literackiej”¹.

Spotkanie promocyjne potwierdziło tę konstatację. Prokopiak mówił, że to, „co obecnie piszą historycy o wydarzeniach w Radomiu, jest manipulacją i oszustwem [...] ścieżki zdrowia są terminem wymyślonym przez Zbigniewa Romaszewskiego w 1981 roku. [...] Komentując śmierć Jana Brożyny (w jego pamiętnikach Zbrożyny), pobitego przez milicję 29 czerwca (według oficjalnej wersji wypadł z okna), [...] stwierdził, że dostał informację, że KOR dał pieniądze matce zmarłego po to, by ta rozgłaszała, że pobiła go milicja”².

Z opinią Prokopiaka polemizowali historycy Jerzy Eisler i Antoni Dudek. Ten ostatni stwierdził między innymi: „jest ponad 90 relacji o tym, jak ludzie byli bici i jak wyglądały ścieżki zdrowia, m.in. w książce Wiesława Mizerskiego”³.

Na ten temat wypowiedział się na łamach „Gazety Wyborczej” Jan Lityński, były działacz KOR: „Janusz Prokopiak po prostu kłamie [...] Ścieżki zdrowia w Radomiu były. W czasie trwających wiele lat procesów nie udało się jedynie wskazać wykonawców. One trwały nie tylko w czerwcu, ale nawet we wrześniu 1976. Ludzie bywali wzywani na komendy i bici. Sam widziałem ślady. Były ofiary śmiertelne. We wspomnianej sprawie Jana Brożyny »nie znaleziono dowodów«, że pobicia dokonali milicjanci, skazano jako sprawców dwóch niewinnych ludzi. Warto przypomnieć, że jeden z nich na procesie odwołał zeznania, twierdząc, że zostały wymuszone biciem, i zmarł niedługo potem w więzieniu. Za to wszystko również odpowiada sekretarz Prokopiak”⁴.

„Trybuna” również zamieściła relację z promocji książki. „Prokopiak uparcie trwał przy swoim zdaniu, nie zwracając uwagi na dokument Komitetu Obrony Robotników z 1976 roku, gdzie dokładnie opisano radomskie »ścieżki zdrowia«. Nie przemawiał też do niego fakt istnienia setek relacji skatowanych w ten sposób aresztantów. Przeciwwstawił im swoje, jak stwierdził, wiarygodne wspomnienia. Dodał, że wszystkie procesy o wykrycie »tych bijących« zostały umorzone. On sam nie był też nigdy przesłuchiwany w sprawie »ścieżek zdrowia«, co miałoby dobitnie świadczyć o prawdziwości jego tezy”⁵.

Hanna Krall w „Gazecie Wyborczej” oświadczyła: „Janusz Prokopiak mówi, że nie pytałam go o »ścieżki zdrowia«. Owszem, pytałam. W reportażu pt. *Widok z okna na pierwszym piętrze* pisany w formie monologu sekretarza znajdują się następujące zdania: »Nieprawda, że bili, to wymyślił KOR. Nie sprawdzałem, po co? Przecież wszystko KOR wymyślił«. Są to odpowiedzi na pytania, których sens jest oczywisty. Tekst nie mógł się ukazać w »Polityce« w 1980 roku”⁶.

Były pierwszy sekretarz KW z oburzeniem mówił także o scenariuszu filmowym Hanny Krall i Krzysztofa Kieślowskiego, który powstał na podstawie reportażu Krall *Widok z okna na pierwszym piętrze*. „Reportaż ten miał się ukazać w książce pt. *Katar sienny*, ale cenzura kazała zemleć cały dziesięcioletni nakład”⁷.

W formie teatralnej reportaż – wśród innych monologów – został wystawiony w 1981 r. w Teatrze Narodowym w reżyserii Zofii Kucówny pod tytułem *Relacje*.

¹ [JAK], *Przepraszam, czy tam bili? Ścieżki zdrowia '76*, „Trybuna”, 5 XI 2001.

² P. Wroński, *Kłamstwa radomskie. Skandaliczna książka o Czerwcu '76*, „Gazeta Wyborcza”, 8 XI 2001.

³ *Ibidem*.

⁴ Wypowiedź Jana Lityńskiego, *ibidem*.

⁵ M. Nowik, *Ćwierć wieku niewiedzy. Sporne „ścieżki zdrowia”*, „Trybuna”, 7 XI 2001.

⁶ H. Krall, *Ścieżka prawdy*, „Gazeta Wyborcza”, 10–11 XI 2001.

⁷ *Ibidem*.

Wspomniana przez Janusza Prokopiaka wersja filmowa w reżyserii Krzysztofa Kieślowskiego ma tytuł *Krótki dzień pracy*. Kieślowski ukończył go w grudniu 1981 r. – już w stanie wojennym. Film miał być wyświetlany w kinach, cenzura go jednak zatrzymała. Pomyślany był jako prezentacja życia sekretarza partii. Reżyser zaznaczył (informują nas o tym napisy początkowe), że wydarzenia są prawdziwe, choć postacie fikcyjne. W scenariuszu wymieszano płaszczyzny czasowe – współczesną, retrospektywną i antycypacyjną. Retrospekcje – będące, jak cały tekst, literacką kreacją Hanny Krall i Krzysztofa Kieślowskiego – dotyczą wcześniejszej biografii sekretarza. Związane są z ważnymi datami powojennej historii Polski: 1946 r. – ośmioletni chłopiec, którego ojcem jest członek PPR; 1953 r. – starosta praktyk studenckich; 1956 r. – kierownik budowy; 1968 r. – dyrektor kombinatu; 1975 r. – członek KC PZPR nominowany na sekretarza KW; kilka dni przed 25 czerwca 1976 r. – już sam jako ojciec, słucha, jak w czasie zakończenia roku szkolnego jego syn recytuje wiersz Rafała Wojaczka *Ojczyzna*.

Janusz Prokopiak był szczególnie oburzony retrospekcją z 1946 r., dotyczącą wspomnień o ojcu – twierdził, że jego ojciec nigdy nie był w PPR.

Krzysztof Kieślowski bardzo krytycznie ustosunkował się do swojego filmu: „Wyszedł z tego zresztą bardzo niedobry film. Nie udał mi się kompletnie, ale [scenariusz] pisało mi się bardzo dobrze. Klasyczny film polityczny. [...] Przypuszczam, że w scenariuszu za mało staraliśmy się wejść w postać bohatera. [...] Robiłem o nim film krytyczny. [...] Ta postać zrobiła się troszeczkę schematyczna. Nie została pogłębiona”⁸.

Hanna Krall – współautorka scenariusza – uznała film za wspólny błąd. Stwierdziła, że postać głównego bohatera „jest pokazana zbyt schematycznie i zbyt »ujednoznacznioma«”⁹.

⁸ K. Kieślowski, *Wirus komunizmu. Krótki dzień pracy (1981)* [w:] *Autobiografia. O sobie*, Kraków 1997.

⁹ Wywiad z Hanną Krall przeprowadzony 10 XII 2001 r. przez Wiesławę Młynarczyk.

